

КЛАСИЧНІ, НЕКЛАСИЧНІ ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: КРИТЕРІЇ СПІВВІДНОШЕННЯ

Значний сплеск теоретико-правових та філософських досліджень правового порядку в сучасній юриспруденції вимагає їх методологічного осмислення та багатостороннього епістемологічного аналізу. Виявлення спільного та відмінного, слабких та сильних сторін тих чи інших теорій правового порядку дозволить вийти не лише на виявлення їх евристичного потенціалу, але й допоможе продемонструвати основні механізми сучасного загальноюридичного теоретизування.

Необхідно зазначити, що проблематику правового порядку досліджували такі науковці-правники, як С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, В. М. Баранов, В. В. Борисов, М. В. Вітрук, А. Ф. Гранін, П. М. Рабінович, Б. В. Саванелі, А. Ф. Крижановський, проте питання щодо аналізу концепцій правового порядку дотепер залишається дослідженим недостатньо.

Слід підкреслити, що теорії права та теорії правового порядку не завжди є спорідненими. В рамках однієї теорії права може існувати декілька теорій правового порядку, що пояснюється, перш за все, тим, що останні є свого роду похідними. Окрім того, в рамках філософії науки існують певні обмеження, які накладаються сучасною методологією наукових досліджень, які ми також маємо брати до уваги.

По-перше, використання поняття «теорія права» зобов'язує звернутися до тлумачення категорії «теорія». Будь-які теорії повинні розглядатися як гіпотези або судження, щодо яких не можна стверджувати, істинні вони чи хибні. У цьому ключі якраз виражаються знакові для постнекласичної методології юриспруденції принципи плюралізму і додатковості методів. Саме тут уявляються методологічно не виправданими прагнення переважної більшості дослідників у галузі теорії і філософії права, державознавстві дати строго наукове «визначення» права, виявити його «сутність» і на цій підставі розвивати юриспруденцію [1, 7].

Дійсно, згідно з традиційними поглядами, завдання чистого пізнання (науки) полягає в описі і розкритті справжньої природи речей, їх сутності. Опис сутності явища називається визначенням. У філософії пізнання цей метод отримав назву методологічного есенціалізму. При цьому відзначається, що цей метод не в змозі забезпечувати суспільствознавство, оскільки штучно обмежує пізнання, перетворює його в множення сутностей [2, 60]. Визначення сутності соціальних практик, у тому числі права і держави, що, як відомо, неперервно змінюються, — таке ж за ступенем нездійсненності завдання, як визначення сутності матеріального світу.

По-друге, теорія може бути спростована (точніше — фальсифікована), якщо і тільки якщо запропонована нова теорія має додатковий емпіричний зміст у порівнянні з попередньою теорією, тобто нова теорія передбачає факти нові,

неймовірні з точки зору попередньої теорії; нова теорія включає в себе попередню теорію як окремий випадок, іншими словами, відбувається розширення пізнавальних можливостей теорії [3].

По-третє, в суто методологічному плані існує серйозна проблема розриву між теоретичною і практичною складовими юриспруденції. Для подолання цієї проблеми В. Г. Тарасенко запропонував розглядати будь-які правові теорії, перш за все, як теорії середнього рівня [1, 9].

Таким чином, теорія – це всього лише частина науки, можлива гіпотеза, судження, яке належить перевірити на практиці і яке повинно відповідати критеріям фальсифікації. Якщо теорія спростована, то очевидним є висновок про її ненауковість. Одночасно в рамках загальнотеоретичної юриспруденції може існувати цілий комплекс теорій — теорія правозастосування, теорія правової поведінки, теорія правового мислення, теорія правових систем, теорія правової культури і т. д., у тому числі й теорія правового порядку.

При аналізі наукової літератури, присвяченої епістемологічним рефлексіям правового порядку, можна виявити, що зазвичай ті чи інші теорії правового порядку пов'язують, перш за все із певними теоріями права як такого [4, 57–90]. В цьому контексті звучать пропозиції щодо виділення психологічної, нормативістської, соціологічної, ціннісно-нормативної, антропологічної тощо теорії правового порядку. На наше переконання, це певне спрощення проблеми.

По-перше, у жодному випадку теорія правового порядку не може ототожнюватися з теорією права, оскільки, за великим рахунком, це веде до явного чи прихованого ототожнення права та порядку. Таке мислення, по суті, перевертає логічну послідовність та спотворює природу права як такого, адже воно починає виводитися не з належного, а з сущого. У той же час це і є принципова відмінність між правом та правовим порядком: перше, без сумніву, є належним, а друге — сущим.

По-друге, ключові теорії права, як правило, є потужними дослідницькими програмами, що мають розгалужену систему наукових розробок, навіть цілих шкіл та течій. Так, юридичний позитивізм нараховує, як мінімум, п'ять течій [5], якщо не враховувати правовий релятивізм Густава Радбруха та утилітаризм Ієремії Бентама. Усі ці течії так чи інакше мусять інституціоналізуватися в теоріях середнього рівня, які, на нашу думку, якраз утворюють, за висловом І. Лакатоша, «запобіжний пояс», тобто систему гіпотез та теорій прикладного рівня, що можуть трансформуватися та видозмінюватися відповідно до контр-прикладів дослідницької програми [6, 79] (в нашому випадку – тієї чи іншої теорії права). Таким чином, теорії правового порядку, що існують в рамках того чи іншого типу праворозуміння чи навіть повноцінної теорії права, можуть кардинально відрізнятись, навіть характеризуватись контрадикційністю.

Отже, якщо теорії права та теорії правового порядку не є прямо залежними, хоча й певним чином пов'язаними категоріями, необхідно виявити більш стійкі та логічно менш уразливі критерії класифікації останніх.

Слід підкреслити, що класифікація будь-яких теорій у рамках суспільствознавства перш за все має на меті виявлення ключових світоглядних та евристич-

тичних можливостей, які вони дають. В цьому сенсі найчастіше говорять про методологічний інструментарій, який використовують в різних теоріях, при цьому метод розуміється найбільш широко — як знання, за допомогою якого отримують інше знання.

Найбільш поширеними є такі теорії правопорядку: юридично-позитивістська, персоналістична, психологічна, соціологічна, інституціональна, комунікативна, нормативістська, етатистська, лібертарно-юридична, ціннісно-нормативна, синергетична тощо. Перелік теорій правового порядку можна продовжувати, адже, за великим рахунком, кожен дослідник створює власне бачення цього правового феномена, тим самим уточнюючи стару чи створюючи нову його теорію.

Класифікація теорій правового порядку на класичні, некласичні та постнекласичні вимагає чіткого усвідомлення того, що розуміється під «класикою», «некласикою» та «постнекласикою» в теорії пізнання (гносеології) та філософії науки (епістемології). Показово, що на рівні філософії наводять більше 15 критеріїв, що дозволяють розмежувати класичні, некласичні та постнекласичні моделі наукового теоретизування [7, 540–543]. Як зазначає В. Стьопін, серед усього цього різноманіття критеріїв можна обмежитися лише трьома, найбільш принциповими для архітектури наукового пізнання. Ототожнюючи класику, некласику та постнекласику в науці з відповідними типами раціональності, дослідник стверджує, що критеріями типів раціональності є: 1) особливості системної організації досліджуваних об'єктів і типів картин світу; 2) особливості засобів та прийомів діяльності, що концентруються у вимогах ідеалу та норми науковості; 3) особливості ціннісно-цільових орієнтацій суб'єкта діяльності і рефлексії над ними, що сукупно виражаються в специфіці філософсько-світоглядних парадигм науки [8, 249].

При аналізі першого критерію поділу ключовим є твердження, що класичний тип раціональності дозволяє оперувати простими системами, тобто такими, що засновані на одному ключовому факторі чи феномені. За такого підходу очевидно, що класичними теоріями правового порядку можна вважати нормативістську, соціологічну та психологічну, оскільки в їх рамках в основу правового порядку виводиться фактично один-єдиний правовий феномен: відповідно норма права, правове відношення та правові емоції. Характерними рисами цих трьох теорій правового порядку є те, що вони абсолютизують та апологізують лише один компонент правової реальності, говорячи про те, що правовий порядок є або системою загальних та індивідуальних норм, пов'язаних один із одним відповідно до принципу, що право регулює власне створення [9, 11], або процесом, діяльністю судових, адміністративних, законодавчих та інших органів, реально існуючими відносинами між суб'єктами [10, 40–42], або результатом дії сукупності законів-тенденцій правової психіки [11, 157–158].

Другий критерій полягає головним чином в тому, що в рамках конкретного типу раціональності вважається науковим, рівень аргументованості якого є «достатнім» для того, аби теорія була визнана життєздатною, підтверджує, що зазначені три теорії правового порядку є класичними. Для цього типу наукової

раціональності показовим є прагнення дати «вичерпне» визначення, охопити все явище, розглянути його в «епохе», тобто виокремлено, ізольовано від усіх інших явищ та феноменів.

Нарешті, третій критерій, який найчастіше використовують в гуманітарних науках для класифікації теорій, — це специфіка того, що вважається істинним знанням. Для класичних теорій правового порядку істиною є ототожнення правового порядку з тим чи іншим компонентом правової реальності. Саме встановлення тотожностей — основних ознак будь-яких класичних теорій, які вибудовують головну гіпотезу за формулою «а=б».

Класичні теорії правового порядку, на відміну від некласичних та постнекласичних, найбільш тісним чином переплітаються з типами праворозуміння і теоріями права, часто їх навіть неможливо відділити один від одного.

Некласичні теорії правового порядку розширюють методологічні межі вивчення цього явища. Некласика має справу з системами, що розвиваються самостійно, тобто складними, авторегенеративними системами. За такого підходу правовий порядок вже не може розглядатися крізь вузьку призму норми, відношення чи психіки, на нього нанизуються все нові й нові елементи, відбувається усвідомлення багатогранності цього феномена. Говорячи словами А. Ф. Крижанівського, на етапі некласичного сприйняття правового порядку має місце інтеграція його смислів [4, 57]. Очевидно, що некласичні теорії правового порядку є більш різноманітними. Більше того, слід зазначити, що вони стають усе в більшій мірі автономними, перетворюючись на повноцінні теорії середнього рівня.

Некласичні теорії правового порядку зберігають багато специфічних ознак класичних теорій. Так, правовий порядок у більшості випадків продовжує мислитися як феномен, що має монолітне «ядро», яке вважається його основою, але він більше не ототожнюється з ним, а розширюється, включає в себе усе нові й нові характеристики, компоненти тощо. Слід іще раз підкреслити, що некласика розглядає правовий порядок як авторегенеративну систему, і це є ключовим моментом в розкритті специфіки відповідних теорій. У найбільш загальному плані авторегенеративна система — це така система, яка за рахунок особливих якостей свого концепту (основоположної ідеї) відновлює та трансформує усі інші компоненти, залишаючи при цьому незмінною. Найбільш яскравий приклад авторегенеративної системи — мораль, яка залишається мораллю, незважаючи на вікові зміни в розумінні добра і зла [12, 58].

Отже, некласичні теорії правового порядку так само використовують концепцію логоцентризму, хоча й у дещо видозміненому та більш ліберальному вигляді. До некласичних теорій правового порядку, виходячи з виділених критеріїв, можна віднести: етатистську, інституціональну, лібертарно-юридичну, персоналістичну та позитивістську. В рамках цих теорій ключовою тезою залишається гіпотеза про наявність певної основи, підґрунтя, центру правового порядку. Це може бути суб'єкт (зокрема — людина), держава, свобода, суспільні відносини, інститути тощо. При цьому здійснюється авторефлексія та вихід на більш широкі простори уявлення про правовий порядок, він починає мислити-

ся вже не як суто обмежена своєю основою конструкція, а як багатогранна, строката, різнобарвна картина правового життя суспільства.

Якщо проведення межі між класичними та некласичними теоріями правового порядку не можна назвати складним завданням, то відрізнити некласичні та постнекласичні теорії іноді досить складно. По-перше, постнекласика, за деякими винятками, використовує ту ж методологію, що й некласика, з поправкою на відмову від логоцентризму. По-друге, і некласичні, і постнекласичні теорії правового порядку апелюють до теорії систем, стверджуючи, в першу чергу, системні ознаки правового порядку. Однак, як можна побачити з більш глибокого аналізу некласичних теорій правового порядку, акцент в них робиться насамперед на тому, що цей порядок є правовим. Основне завдання некласичних теорій — довести та обґрунтувати легітимність правового порядку, виявити шляхи його розвитку, інфраструктуру, показати, яким чином він інтерпретується в свідомості суб'єкта. Ставка на легітимність як основну проблему некласичних теорій правового порядку є своєрідною відповіддю на виклик класичних теорій, які взагалі це питання не ставлять, воно просто не потрапляє в орбіту їх уваги.

У той же час постнекласичні теорії правового порядку поступово відходять від питання про легітимність, хоча воно й залишається в полі зору. Головна увага зосереджена не на тому, що правовий порядок має бути *правовим*, оскільки на це питання дають відповідь некласичні теорії, а на тому, що він є, насамперед, *порядком*. Концепт порядку стає головним об'єктом уваги в рамках постнекласики, саме тому відбувається розширення його меж. Він перестає мислитися як лінійний, об'єктивований в явищах та процесах феномен, порядок — це складна система, що породжує сама себе та розвивається нелінійно, в кожному окремий момент часу, в результаті кожної події порядок творить нові умови свого ж існування. Визначити центр, ядро порядку в цьому контексті виявляється неможливим, саме тому постнекласичні його теорії не ставлять питання про те, що є його основою, підґрунтям чи сутністю. Порядок — це нестабільний стан, один із різновидів хаотичного, невпорядкованого буття. Порядок мислиться лише як один із можливих випадків хаосу, а тому йому притаманні усі риси хаосу.

Постнекласичні теорії правового порядку, таким чином, є теоріями синергетичного кшталту. Проте не усі вони засновані на цій методології, велике значення для постнекласики мають також постструктуралізм та неофункціоналізм, оскільки порядок є основним об'єктом «закидів» цих філософсько-соціологічних течій.

До постнекласичних теорій правового порядку можна віднести ціннісно-нормативну, синергетичну та комунікативну. Не вдаючись окремо в сутність кожної з цих теорій, слід підкреслити, що їм властиві такі ключові ознаки:

1) дискурсивність. Поняття дискурсу як одне з найбільш уживаних у сучасній філософії має багато значень, одне з яких криється у вислові класика постструктуралізму Ж. Дериди: «Дискурс можна розглядати як структуру, в якій відсутній центр. Це — незакінчена структура, яка перебуває в процесі

безперервної і нескінченної самобудови та перебудови» [13, 563]. При аналізі постнекласичних теорій правового порядку дійсно можна помітити, що вони не лише не заперечують, а навіть підкреслюють незавершеність, відкритість, нецентрованість положень теорії. Навіть ціннісно-нормативна теорія правового порядку, що будується навколо проблем ціннісного сприйняття порядку, розгляду його як певної матриці, системи цінностей, не апелює до затвердження окремих цінностей, тобто створювана цією теорією структура не є ані апелятивною, ані субституційною, ані соціокультурно детермінованою. Те ж саме стосується і двох інших теорій правового порядку;

2) структурність. Ця ознака полягає в тому, що правовий порядок мислиться як соціальна структура, а не система, що є принциповою відмінністю постнекласичних студій. Система не є структурою, як прийнято вважати: система лише має структурні властивості. Таким чином, поняття структури є набагато більш широким, оскільки позбавлене необхідності в суб'єкті [14, 221]. Будучи соціальною структурою, правовий порядок створює символічні поля (способи дискурсу), у той час як право визначає способи та правила санкціонування цих дискурсів;

3) комунікативність. Як зазначають сучасні дослідники-соціологи, подібно до комунікації, влада, права й моральність — це основоположні засоби та канали соціальної взаємодії, у той час як сигніфікація, панування та легітимація — лише аналітичні властивості структури [15, 148], що є несуттєвими до тих пір, поки не ставиться питання про походження структури. Отже, правовий порядок є не просто символічним полем, або ж способом дискурсу, він сам є цим дискурсом, а комунікації, що здійснюють в його рамках, якраз і становлять основу дії правового порядку як структури.

Три ключові ознаки постнекласичних теорій правового порядку яскраво демонструють їх відмінності від некласичних. Використовуючи ті ж самі методологічні принципи, постнекласика виробляє все нові й нові підходи до вирішення проблем епістемологічного та теоретичного рівнів, відкриваючи нові шляхи дослідження права та правового порядку.

Література

1. Тарасенко В. Г. Постулати права : монографія / В. Г. Тарасенко. — М. : Городец, 2009. — 128 с.
2. Алтухов В. Л. Контуры неклассической общественной теории / Валерий Алтухов // Общественные науки и современность. — 1992. — № 3. — С. 59–72.
3. Кун Т. Структура научных революций. С ввводной статьей и дополнениями 1969 г. / Томас Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова — М. : Прогресс, 1977. — 300 с.
4. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні : витоки, концептуальні засади, інфраструктура : монографія / А. Ф. Крижанівський. — О. : Фенікс, 2009. — 504 с.
5. Уолш Д. Разновидности позитивизма // Новые направления в социологической теории. — М. : Прогресс, 1978. — С. 50–51.
6. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / Имре Лакатос. — М. : Медиум, 1995.
7. Постмодернизм : энциклопедия / А. Грицанов, М. Можейко [и др.] ; под ред. А. Грицанова. — Минск : Интерпрессервис : Книжный Дом, 2001. — 1040 с.
8. Степин В. Классика, неклассика, постнеклассика : критерии различения / Вячеслав Сте-

- пин // Постнекласика: філософія, наука, культура. — СПб. : Изд. дом «Мір», 2009. — С. 249–295.
9. Кельзен Г. Чисте правознавство / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
  10. Paund R. Social Control through Law / Roscoe Paund. — New Haven : Yale University Press, 1942. — 138 p.
  11. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. — СПб. : Лань, 2000. — 608 с.
  12. Овчинникова А. П. Методологические диалоги на фоне глобализации : виртуальный форум / А. П. Овчинникова, А. Ю. Цофнас // Известия Уральского государственного университета. Серия 3. Общественные науки. — 2007. — Вып. 4, № 54. — С. 47–62.
  13. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Жак Дерида ; пер з фр. В. Шовкун. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 602 с.
  14. Гидденс Э. Новые правила социологического метода / Энтони Гидденс // Теоретическая социология : антология в 2 т. : пер. с англ., фр., нем., ит. / сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. — М. : Книжный дом «Университет», 2002. — Т. 2. — С. 281–318.
  15. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології : навч. посіб. / Марина Соболевська. — К. : Дух і літера, 2010. — 164 с.

Анотація

Арабаджи Н. Б. Класичні, неklasичні та постнекласичні теорії правового порядку: критерії співвідношення. — Стаття.

У статті здійснено спробу епістемологічного аналізу сучасних теорій правового порядку. Запропоновано розуміти теорії правового порядку як теорії середнього рівня. Визначено, що теорії правового порядку поділяються на класичні, неklasичні та постнекласичні, що визначається типами наукової раціональності, що використовуються в теорії, правилами побудови системного бачення правового порядку, а також включенням дослідника в процес оцінки правового порядку з точки зору позаправових констант. Виявлено ознаки класичних, неklasичних та постнекласичних теорій правового порядку.

Ключові слова: епістемологія юриспруденції, правовий порядок, теорії правового порядку, класичні, неklasичні та постнекласичні теорії правового порядку.

Аннотация

Арабаджи Н. Б. Классические, неклассические и постнеклассические теории правового порядка: критерии соотношения. — Статья.

В статье предпринята попытка эпистемологического анализа современных теорий правового порядка. Предложено понимать теории правового порядка как теории среднего уровня. Определено, что теории правового порядка делятся на классические, неклассические и постнеклассические, что определяется типами научной рациональности, используемыми в теории, правилами построения системного видения правового порядка, а также включением исследователя в процесс оценки правового порядка с точки зрения внеправовых констант. Выявлены признаки классических, неклассических и постнеклассических теорий правового порядка.

Ключевые слова: эпистемология юриспруденции, правовой порядок, теории правового порядка, классические, неклассические и постнеклассические теории правового порядка.

Summary

Arabadzhi N. B. Classical, Non-Classical and Post-Non-Classical Theories of Legal Order: Criteria of Correlation. — Article.

The article is an attempt to epistemological analysis of contemporary theories of legal order. A theory of legal order is to understand as a theory of middle level. Determined that the theories of legal order are divided into classical, non-classical and post-non-classical, which determined by used type of scientific rationality, rules of construction of the system vision of legal order and the inclusion of the researcher in the evaluation of the legal order in terms of non-legal constants. There are signs of classical and non-classical and post-non-classical theories of legal order.

Keywords: epistemology of jurisprudence, legal order, theories of legal order, classical. non-classical and post-non-classical theories of legal order.